

Co baghetgs e miedis tecnicas diregian il carstgaun

Autor(en): **Cathomas-Bearth, Rita**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **75 (1990)**

Heft 2

PDF erstellt am: **29.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881606>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

C O
 B A G H E T G S
 E
 M I E D S
 T E C N I C S
 D I R E G I A N L
 I
 C A R S T G A U N

RITA CATHOMAS-BEARTH

«Midadas dalla fatscha dil liug ed identitad spaziala», quei ei il tetel scientific d'ina lavur da perscrutaziun da varga 200 paginas. Il studi ei vegnius fatgs enteifer il program da perscrutaziun 21 dil Fondo naziunal svizzer cun il tema «Pluralissem cultural ed identitad naziunala.» Auturs dalla lavur ein dr. Peter Röllin, historiograf d'art, e sia collavuratura Marianne Preibisch. Ils resultats interesseschan, perquei ch'ina part pertucca Breil, in vitg sco ei dat semegliants era en autras parts dalla Sur-selva. Per la part generala hai jeu buca mo resumau las enonuschientschas scientificas, mobein empruau d'illustrar la teoria cun exempels ord la veta da mintgadi.

Sentiment da segirtad e da patria

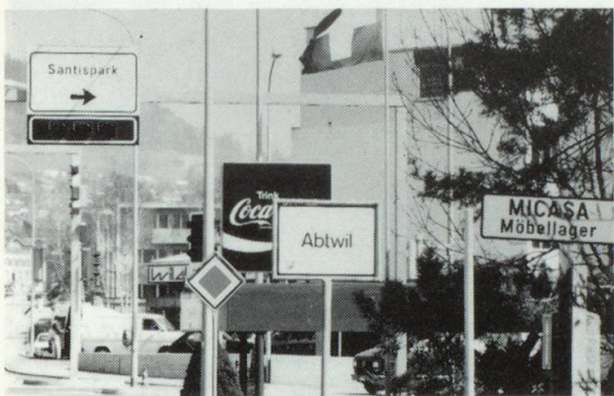
Aunc mai en la historia han ils carstgauns saviu midar lur ambient aschi radical e spert sco ils davos decennis. Cun svilup-

par la tecnica eis ei reussiu d'alzar il beinstar material. Nus stuein buca temer oz ton catastrofas natiralas, perquei che nus vein las pusseivladads da prevegnir a quellas. Mo la medema tecnica, che lubescha a nus da domesticar la natira e ch'ei per nus ina benedicziun, ei daventada en biars graus nuncontrollabla. Quei muossan las catastrofas da Tschernobyl e Schweizerhalle, las ruosnas d'ozon en la stratosfera, ils tissis en las maglias e la schliata aria ch'inquietescha aschibein ils da Breil sco ils Americans. Tuts ein tuttina paralisai e san buca, co sedustar. In exempel: Negin sa exactamein, tgei las fabricas da chemia da Basilea experimenteschan en connex cun la tecnologia genetica. Ei sto mo schabegiar ch'in virus producius artificialmein metscha dalla izolaziun e l'entira carstgaunadad sa vegnir infectada cun ina malsogna nuncurabla. Oz stuein nus temer pli fetg las catastrofas preparadas dils carstgauns che la nuncalculabladad dalla natira. La tema che regia ei cumparegliabla cun la tema ch'ils carstgauns vevan en il temps medieval. Lezs temevan las forzas surnatiralas ed eran perquei fetg religios. Nus temin las forzas negativas dalla tecnica e cartein tuttina fermamein ch'ei seigi pusseivel da cumbatter ils prighels smanatschonts cun mieds technics.

Quei ch'interessescha denton nus en nies connex ei plitost: Co san ins dar in sentiment da segirtad als carstgauns, leu nua ch'els vivan, en il pli stretg contuorn da lur vitg? Igl ei enonuschent ch'il sentiment da «patria», da ligiom cun ils habitonts e

cun il liug da domicil ei d'anflar mo leu, nua ch'ei dat in contact spontan denter ils vischins. Il contuorn baghegiu sa promover ni frenar quei contact. Ina via cun grond traffic animescha strusch da far in paus e discuorer cun il vischin. Ina gassa senza traffic denton «sforza» quasi da dir dus plaids in a l'auter. Veis Vos era gia fatg stém, nua che Vos vegnis en contact spontan cun Vos enconuschents? En stizun per exempel, sin in plaz quiet, sper ina fontauna, sin ina via senza autos, sche Vos seseis

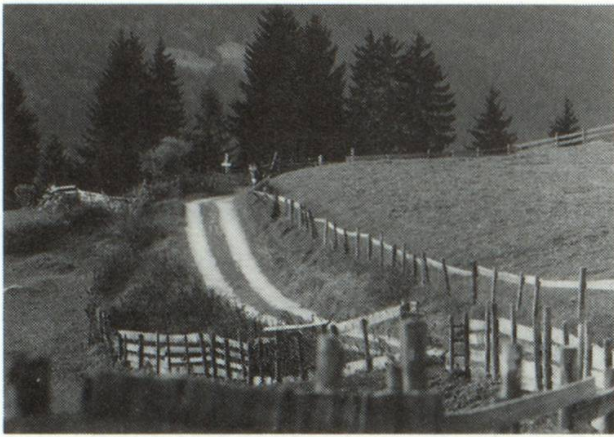
Il mund baghegiu e sias informaziuns: camonds, sca-monds, lubientschas, giavinaziuns, empermischuns circumdeschan la bandiera, il simbol dalla patria svizra. Quei ch'igl automobilist recepescha . . .

avon casa sin in baun. Mirei inaga, co ils gronds centers da cumpra ni «tempels da consum» ein drizzai en oz: Spazi da spassegiar, ina ustria, bauns, fontaunas, malletgs e sculpturas d'art — tut per ch'ils carstgauns vegnian animai da secomunicar. Il contact cun concarstgauns fa buna luna alla glied e sch'ei sesentan cuntents e da casa, cumpran ei pli tgunsch. Cun las medemas ponderaziuns han ins era entschiet e bandischar il traffic ord ils centers dils marcaus vegls.

Sensualidad e contact

All'entschatta ein vitgs e marcaus vegni baghegiai leu, nua ch'ei deva flums, per quei ch'ins duvrava l'aua, denter auter era per ils mistergners, per mulins, resgias, lavar launa etc. Ins vuleva haver tut maneivel, per quei ch'il transport era stentus. Cun la viafier ein ils vitgs sper las staziuns sesviluppai. Ins patratgi vida Landquart e Tavau. E cura ch'il far vacanzas ei daventaus moda, ein era ils vitgs cun bellezias natiralas s'engrondi. Cun las vias spertas eis ei daventau pusseivel da luvrar en in liug e habitar en in auter. Aschia ein ils loghens en ils contuorns dils marcaus daventai agglomeraziuns. Oz che l'Europa fuorma ina gronda reit da transports eis ei impurtont da saver esser vischin d'ina lingua da transit, sch'ins vul haver in futur economic. Tut quellas midadas han buca mo midau radicalmein las fatschas da nosas cuntradas e da nos vitgs, mobein era fatg crescer il traffic, sluccau la cuminonza, pigiurau las cundiziuns ecologicas, augmentau ils accidents. En la spertadad dil viadi cun auto e cun la viafer recepescha il carstgaun buca pli la natira. Cuvretgs en siu vehichel vesa el buca las flurs ch'ei s'aviartas la primavera sper via, auda buca ils utschals e l'aua dils dutgs che sgarguglian, fredda buca ils friads dalla stad suenter haver fatg risdiv ed il freid frestgentont digl unviern. Quei paran forsa basesgns romantics, mo la relaziun sensuala cun la natira ei da muntada fundamentala per il cumpurtament dil carstgaun viers ses concarstgauns.

... ed il viandont.

In auter object che ha midau radicalmein in sentiment da temps e da spazi ei la televisiun. Novitads, sensaziuns e historias drova il carstgaun, buca mo per cuntentar il basegns da contact, mobein era encunter la liunguriala che pren magari possess dad el. Oz drova el buca encurir quei pli tier la vischina. Tut ei bia pli cumadeivel. Ei tonscha da smaccar in nuv. La consequenza: certs dis, cu certs films van, ein vias, ustrias e stizuns vitas, ed avon che fixar il termin per occurrenzas fan ins bien da consultar il program da televisiun. Il basegns da sentupar en la communitad ei sesminuius considerablamein, cunzun en ils marcaus. Biars enconuschan buca pli lur vischins e fan era buca ragischs, nua ch'ei vivan. Ils maletgs dalla televisiun influenzeschan la moda da sevestgir, las frisuras, l'architectura. Ei dat negina differenza denter ina matta da Breil ed ina da Hamburg. Omisduas teidlan la medema musica, miran ils medems films, portan la medema vestgadira. Ils baghetgs novs ein a Breil semeglionts sco en loghens da vacanzas dil Valleis. A Domat anflan ins las

medemas casas da habitar sco a Dübendorf. L'individualitad d'in vitg semuossa mo aunc en las parts veglias da quel.

Il post dalla televisiun oz. Ella ha buca mo uniformau, mobein era influenzau la veta sociala dil vitg.

Tuts e tut en moviment

Il «pluralissem cultural» dalla Svizra sere-sulta da sia formaziun geografica. Cuolms, pass e lags han decidu sia fatscha politica ed economica. Per nies stadi eis el la nodacasa. Cun quei bul individual sedemarchescha el dils stadis vischinonts. Pluralissem cultural vul buca mo dir diversitad en ils lungatgs, mobein era diversitad en la cultura ed en l'architectura. Il maletg dal-

las exposiziuns naziunalas dall'entschatta da quei tschentaner cun il vitg puril e la cuntrada rurala ha bein giu in effect positiv sin il svilup turistic, corrispundà denton strusch pli diltuttatfatg a quei che la Svizra ei veramein. E tuttina vegn quei maletg propagaus vinavon sin prospects da reclama. Oz ein ils vitgs purils daventai agglomeraziuns u vitgs turistics che creschan pli e pli in en l'auter, buca mo per quei ch'ei serasan ora, mobein pervia dalle lingias spertas da traffic che sminueschan il temps da viadi. Oz che l'Europa pren possess da nus, stuein nus patertgar en dimensiuns pli grondas. Da l'autra vart han era necessitads tecnicas sco p.ex. sereneras ed indrezs turistics sfurzau da bandunar la vesta locala e s'unir regionalmeim. Per la Svizra eis ei buca daventau pli lev da mantener siu «pluralissem cultural». Dil maletg d'in vitge d'ina cuntrada san ins leger beinenqual caussa sur da sia historia. A Breil dattan clavaus e tegias perdetga d'ina cultura purila vargada. Casas da vacanzas, hotels e runals muossan ch'il turissem vegn tgirau. En ils marcaus espriman blocs sco ualers ch'ins ha stuiu baghegiar spert per biars habitonts. Gest aschi spert ei il basegns carschius da fugir aschi savens sco pusseivel da quei mund freid da betun. E nua va la massa: en ils cuolms, nua che la natira ei aunc avon finiastra. Per cuntentar quei basegns, ch'ei semanifestaus quasi sco ina lavina, han ins en certs loghens turistics puspei baghegiu blocs e culau empau lenn vidlunder, «per quei che lenn ei cauld». Ins ha era baghegiu imitaziuns da vitgs vegls per

realisar il siemi da quels che lessen viver en l'idilla — ch'ei ha denton mai dau — d'in vitg puril. Tgi che stat bein, habitescha magari pli exclusiv: Il directur da banca en la casa purila veglia ed il professor d'universidad en la tegia da mises.

Donn che las habitaziuns da vacanzas ein occupadas schi cuort temps digl onn.

Il turissem ha entschiet a sesviluppar cun la viafier. Promovius eis el denton surtut vegnius dils gravuraders e picturs che derasavan lur maletgs da cuntradas svizas en l'entira Europa. Buca senza influenza ein era certs scribents digl exterior stai che han glorificau en lur descripziuns nosa tiara. Aschia ein buca mo ils Engles vegni carmalai neutier. Era il pievel svizzer ha entschiet a veser la cuntrada natirala cun ils egls da quels visitaders spontans. Quei maletg idealisont ei aunc adina presents en il spért da biars indigens, malgrad che grondas parts dalla cuntrada svizra ein oz strusch pli las medemas sco avon 100 onns.

Il problem vegn encurschius. Quei muossan las iniciativas federalas dil pievel lan-

tschadas ils davos onns. Ins vul buca ch'il traffic creschi aunc pli fetg, ch'ins surbaghegi aunc dapli. Dapi la davosa uiara ha la Svizra piars mintga secunda in meter quadrat terren da cultira. E las notizias quotidianas inquieteschan vinavon: En ina Europa unida drova la Svizra aunc dapli lingias da traffic e la populaziun vegn strusch a sesminuir.

Breil sco model

Ils resultats dallas retschercas fatgas a Breil sebasan sin discuors fatgs cun 20 personas indigenas da differenta vegliadetgna e schlatteina. En quei senn ein ellas strusch diltut representativas. Mo ellas dattan tuttina in maletg che para a mi da corrispunder alla realitad.

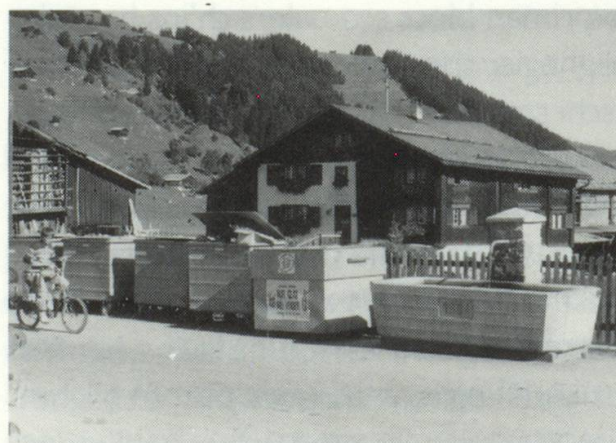
Las regions catolicas dil cantun Grischun ein sesviluppadas turisticamein plitost tard, ditg suenter Tavau e S. Murezi. Igl emprem runal da skis dall'Alp Quader ei vegnius installaus a Breil 1972. L'avertura da quei territori da skis en la region en la region dall'Alp Quader ha augmentau las plazzas da lavur, stabilisau il diember dalla populaziun e promoviu il baghegiar el vitg. «La relaziun in cun l'auter ei aunc buna. Ins ei activs, segida. Ins ei aunc curteseivels, era cun ils jasters. . . Ei schon in vitg che astga semussar, malgrad tuts disavantatgs. . . in t'ec in model. Ustrias bein manadas, in plevon excellent, ina societad da musica respectada». Quella vusch d'ina dunna representa il beinse sentir general dils da Breil ch'ei buca il

davos d'attribuir allas suandontas cundiziuns favoreivlas: il vitg ei da grondezia surveseivla, senza traffic da transit e situaus sin ina terrassa sulegliva. Quartiers megliers e menders sco en ils marcaus dat ei buc. Mintgin ei cuntents, leu nua ch'el ei da casa. E quella ei magari artada ni per gronda part atgna, in premissa essenziala che ligia cun in liug.

Generaziuns e tradiziun

Tgitar usits ed isonzas religiusas e culturals ei per la generaziun pli veglia enzatgei fetg impurtont. Quella generaziun resenta era il pli fetg che biaras caussas ein oz outras che pli baul: che la gliעד ha buca peda pli da paterlar, ch'il basegns da secommunicar spontanamein ei pli pigns. Oravontut la relaziun plitost sluccada dalla giuventetgna cun la baselgia vegn buca capida. Denter giuvens e giuvnas dat ei quels che resentan la stretgadat dil vitg sco controlla e che vulan buca star alla

Il turissem ha consequenzas che semuossan dapertut el vitg.

liunga a Breil e da l'otra vart quels che sesentan bein en lur vitg. Lezs restan. E perquei che las cundiziuns existentas corrispundan ad els, anflan ins a Breil in partertgar communabel, in consens che dat tegn alla cuminonza e che garantescha che tradiziuns vegnan cuntinuadas.

La relaziun dils indigens cun il turissem ei spartida. Ei vegn reconuschiu ch'el ei economicamein necessaris. Mo las varts negativas vegnan era resentidas: «Igl unviern eis ei quasi in marcau, aschia il fevrer. . . Il fevrer dat ei glied e glied. Sin via ston ins traso untgir ora. Dallas quater ei il smugl extremists (ils skiunzs van a casa)», raquenta ina giuvna. Ed in giuven mistergner: «Il meglier temps ei ordeifer la sesiun. Lu essan nus ina cuminonza en il vitg. Lu sesent'ins da casa. Sco ch'ils jasters vegnan, eis ei empau disturbau». Avon 1972 era igl onn structuraus tenor la lavur dils purs ed il calender dalla Basalgia. Oz ein ins duront il temps da fiasta Nadal, Pastgas, Nossadunna d'uost «buca pli denter ins».

«Il pur suveran» ei buca pli

Breil ha giu il medem destin sco biars auters vitgs purils sursilvans era: il «pur suveran» ei morts ora. Ins ei dependents dils hosps dalla Bassa, dallas subvenziuns dalla Bassa e da plazzas da lavur ordeifer. Entschiet ha la digren dall'autonomia cun il motor da segar, introducuis ils anno 50. La motorisaziun dall'agricultura ha effectuau ch'ils manaschis ein vegni pli gronds

Breil entuorn 1910. Fotografias dil vitg vegl pendan en biaras stivas. Mo quei che para idillic regorda a paupradad e miseria, stivas freidas, vias tshuffas, munconza d'aua currenta e glisch.

e ch'ils pigns ein svani, ch'ei ha dau pli paucas plazzas da lavur en l'agricultura, che tegias e clavaus ein vegni vits e che novs baghetgs agricols segnan la fatscha dil vitg. Ins ha pia stuiu ir alla tscherca da novas pusseivladads da dar lavur alla glied per saver mantener la populaziun en il vitg. «Pli baul era ei pli bi da far il pur. Naturalmein stuevan ins levar fetg marvegl. Mo sin mises vevan ins bi, fagev'ins cumadeivel. Quei dat ei buca pli», di in pur che ha viviu auters temps. Franc less buc in pur renunziar als levgiaments che la tecnica ha purtau. A biars ei la pupira aunc en buna memoria, mo la dependenza dallas subvenziuns ei era pauc emperneivla: «Oz ei il pur mo aunc in fumejl. . . Quels birolists

(dalla Bassa) capeschan tuttina pauc dalla natira. . .».

Ils da Breil ein perschuadi ch'il turissem ha purtau las pli grondas midadas. Resentidas vegnan quellas surtut leu, nua ch'ei vegn secumpurtau auter che pli baul. Ch'il maletg dil vitg e dalla cuntrada ei semidaus bravamein, disturba strusch. Ins para era buca da registrar la correlaziun denter il contuorn baghegiu e novas modas da sedepurtar. Criticai vegnan buca ils runals, mobein che la giuventetgna va sin skis la dumengia enstagl d'ir a messa. Criticau vegn era buc ch'ils autos carreschan sur plaz cadruvi e sper la fontauna dil vitg vi, mobein che las generaziuns sentaupan buca pli suenter survetsch divin. Ins seregor da cun ina certa nostalgia da temps ch'ils da Breil mavan aunc giu Dardin e si a pei e ch'ins turnava anavos en il vitg cantond. Mo negin ha pretendiu in passapei u ina via pils pedunzs, cura ch'il cantun ha exponiu ils plans per slargiar la via denter Dardin e Breil.

Pli baul ed oz e quei che ligia

Pli baul termagliavan ils affons sin via, entuorn clavaus e nuegls. Las casas eran aviartas, ed ins saveva scursalar giu Dardin. Mo ils maletgs nostalgics dil vitg puril dall'entschatta da quei tschentaner provocheschan regurdientschas pauc bias dil temps avon il svilup. Il vitg era tschufs cun bia lozza ni puorla, ei regeva paupradad e miseria, las stivas eran savens freidas gl'unviern, las casas senza aua

currenta e glisch. Na quei vuless ins buca far atras pli. E tuttina pendan fotografias dil vitg vegl en casas privatas ed ustrias vid las preits.

Mintga carstgaun ha certs objects en siu contuorn, cun ils quals el ei ligiaus pli stre-tgamein e ch'el selegra da veser. Mintgin ha siu agen object: Ils ins ston veser inaga a di ils Pézs da Breil, auters ils mises, auters la caplutta da Sogn Sievi, ina dunna sia casa paterna vi Sursaissa ed il scolast pensiu-nau sia casa da scola. La vesta sin quels objects dattan in sentiment d'esser da casa. Els cuntegnan regurdientschas vividas che mumentan il cor e che «s'audan in stèl tier mei». Els fan la punt cun il passau e dattan tegn e senn alla veta da mintgadi.

Questa casa distinguida d'in gremi d'experts cantunal catta bia critica el vitg. Biars discuoran da «baracca», per quei ch'ella ei senza barcuns, e las fuormas da sias finiastras sco era la direcziun dil tetg ein nunusitadas.

Pils indigens nuncapeivla ei ina casa contemporana en lènn, distinguida d'in gremi d'experts d'architectura. Per il biars plitost ina «baracca» ni in «clavau», per quei ch'ella ha negins barcuns sco ins ei disaus, ha, autras fuormas da finiastras ed ina outra

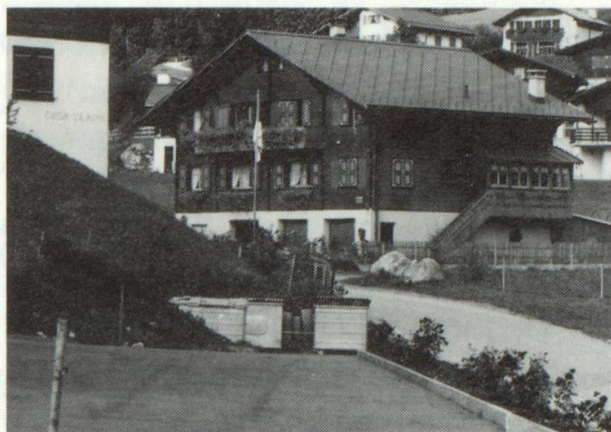

direcziun dil tetg ch'igl usitau. Ina casa che rumpa cun la tradiziun: «Jeu sai buc, igl ei buca nies tip da casa». Da l'autra vart vilenta ei negin che pliras casas, ch'ins ha baghegiu ils davos onns, han dimensiuns bia pli grondas che las veglias, ein casas da pliras famiglias sco en ils marcaus, che certs «chalets» han in stil turistic internaziunal e ch'autras ein ina mischeida dils pli divers stils architectonics. Che tala architectura vegn acceptada, gie schizun considerata sco placheivla, ha buca da far il davos cun il fatg che quellas casas ein magari semeglientas a quellas ch'ins vesa adina puspei en la televisiun.

Maletgs dil futur

Problems ecologics locals ein a Breil buca actuals. Quei — pretendan ils da Breil — dat ei plitost en ils marcaus. Ins ha experimentau la benedicziun dil svilup e crei vinavon fermamein en las forzas positivas da quel. Certs purs ein dil meini che l'explotazun dalla natira vegni «dictada» dils «biros» dalla Bassa. Leu nua che sensibilisaziun ecologica s'exprima, ei quella intermediada dalla televisiun e buca ord atgna experientscha. Ei croda en egl che

las femnas ein pli sensibilisadas sin quei sector ch'ils umens.

Quei che plai ei quei ch'ins vesa savens.

Partenent la situaziun da construcziun en il vitg depluresch'ins la «tresta» vesa sin casas e habitaziuns ch'ein vitas endisch meins digl onn. Il biro da cura e traffic savess schar a tscheins quellas pliras gadas ad onn, sch'ils possessurs schessen. Dasperas han ils indigens difficultads da catar in suttetg, e «sch'ei lessen baghegiar inaga ina casetta per sesez» anflan ei buca in sulom. Malgrad quels problems creian ils biars dils informants ch'ei seigi oz en general meglier che pli baul: Ins tschontschi pli cultivau in cun l'auter, la schubradad seigi pli gronda, ei vegni dau meins la buca e la gliעד seigi era pli beinstonta. Quellas experienzas positivas dil svilup fan ch'ils da Breil miran cun fidonza futur.